

handla styvmoderligt. Det är en viktig diskussion han för, även om den ibland tenderar att kännas väl inom-akademisk. Det är dock lätt att hoppa över de sidorna, om man som läsare inte vill fördjupa sig i de förvecklingar som uppstår inom akademien.

Boken består av tre huvuddelar. Del ett behandlar religionspedagogikens teoretiska grunder och blir ett slags artbestämning av ämnet, delvis med hjälp av en historisk översikt. Det sätt som religion – dvs. kristendom – förmedlades i enhetssamhället skiljer sig förstås betydligt från det sätt vi kan tala om religion i dagens pluralistiska, globaliserade samhälle. Här blir kunskapssyn, människosyn och lärarsyn tydliga. En översikt av olika typer av pedagogik i ett schema som Larsson tecknar är föredömlig. Även om den är ”kraftigt förenklad”, som Larsson skriver, blir det tydligt hur pedagogik inte bara är något som rör en relation mellan två personer och ett kunskapsstoff, utan hur det får långtgående konsekvenser för mellanmänniska relationer och samhällsbygge.

Del två har rubriken ”Lärandets många rum” och tar upp lärandet i familj, skola, kyrkliga miljöer, fritid och arbete, samt akademien. Även om varje rum diskuteras för sig, blir det tydligt vid läsningen hur de olika rummen har kontakt med varandra. Läroplanerna inom skolan påverkar de läroplaner och riktlinjer som formulerats för konfirmandarbetet inom Svenska kyrkan. Internets dominerande position inom ungdomskulturen påverkar lärandet i många miljöer.

Del tre handlar om didaktiska områden och är en teoretisk fördjupning. Här diskuteras utförligt exempelvis målformuleringar: Vem formulerar målen för undervisningen? Vad har målen för funktion? Finns det olika nivåer på målen? Liknande frågor berör kunskapen: Vad är det för kunskap i undervisningen? Vad för slags kunskap behöver vi? Vem väljer kunskapen? Det är viktiga frågor som Larsson ställer och diskuterar. Någon kanske tycker att det är lite flummigt. Inte minst för att frågorna är fler än svaret. Men det handlar mer om att problematisera än om att förmedla en kunskapssanning, vilket i sig är en pedagogisk hållning som genomsyrar boken.

I undervisningssammanhang betonas ofta vikten av upprepning. I denna bok är det tyvärr något som jag inte är lika förtjust över. Exempelvis dyker utläggningar om så kallad förmedlingspedagogik upp på flera ställen, med lite olika aspekter. Kanske är det upplägget på boken som tvingar texten i denna riktning? Varje del tar en ny ansats, och då kan vissa saker behövas tas om, eller sägas igen med tillägg av en ny aspekt.

Samtal vid brunnar är en viktig bok. Med sin problematisering lyckas Larsson visa på pedagogikens olika ansikten och väcka frågor hos läsaren. Frågor som förhoppningsvis kan bidra till en reflektion kring lärandets processer. Här har vi som lärare, pedagoger, diakoner och präster en möjlighet att bli medvetna om hur människosyn, kunskapssyn och samhällssyn hänger samman.

Detta är något som behöver diskuteras mycket mer såväl i församlingar som i skolan.

Anna Davidsson Bremborg
TD, Lund

Timothy O'Connor: *Theism and Ultimate Explanation: The Necessary Shape of Contingency* (Malden, MA: Blackwell, 2008). xiii + 177 sid.

De kosmologiska gudsbevisen delas ofta in i tre huvudtyper: första orsaksargument, kalam-argument samt kontingensargument. Den sistnämnda varianten är det enda a posteriori eller icke-ontologiska argumentet för Guds existens som (om det är giltigt) slår fast att Gud är absolut nödvändig i och av sig själv (och alltså inte bara relativt nödvändig för att förklara något annat, exempelvis rörelse): Gud är nödvändig *a se*, som skolastikerna kunde säga. På grund av denna mer innehållsrika slutsats finns det skäl att ägna kontingensargumentet särskild uppmärksamhet. Dess existentiella premisser kan också tyckas vara självklar, nämligen att det finns kontingenta (ej nödvändiga) ting (som exempelvis detta häfte av STK, eller Turning Torso, eller solsystemet). Argumentet gör gällande att det enda som kan förklara existensen av dessa kontingenta ting är ett nödvändigt ting, ett ting vars ickeexistens är en metafysisk omöjlighet, och detta nödvändiga ting identifieras i sista ledet med Gud. En tidig version av argumentet finns i form av Aquinos tredje väg, men sedan 1700-talet förknippas det framförallt med Leibniz. Det är ett intuitivt tilltalande argument eftersom det tar sin utgångspunkt i något som väl de flesta av oss kan finna gåtfullt: Varför finns det något (kontingent) överhuvudtaget?

Timothy O'Connors bok handlar just om detta. Här får vi följa med på en våghalsig odyssey över de modala och metafysiska möjligheternas bråddjup – den som föredrar de empiriska vetenskapernas verifierbarhetskriterier (eller fast mark under fötterna) göre sig icke besvär. Även de som (likt undertecknad) känner sig hemmastadda i de blotta möjligheternas skugglika labyrinter bör varnas: O'Connor argumenterar inte bara för att det är rimligt att postulera en nödvändigt existerande och rationell skapare av kontingenta ting, utan också för att denna skapare, givet antagandet att han även i övrigt är ett perfekt väsende (dvs. Gud), inte bara har skapat det faktiska universum som vi lever i utan ett *oändligt* antal universa. Så får vi något så ovanligt som en teistisk multiversumhypotes: Gud har aktualiserat (snart sagt) alla möjliga universa som befinner sig över en viss axiologisk miniminivå, och detta har han gjort (menar O'Connor) på grund av något slags rationell nödvändighet som springer ur hans oändliga godhet. Sålunda får den kontingenta världen ett drag av nödvändighet över

sig – *the necessary shape of contingency* – utan att för den skull bli *lika* nödvändig (O'Connor är inte helt tydlig på denna punkt) som om den hade varit en evig emanation av Guds väsen eller en mekanisk produkt av ett icke-personligt, kaosartat urelement. Rustad med denna fantastiska mängd universa blir det också möjligt för O'Connor att skissa på ett tänkbart svar på teodicéproblemet. Frågan varför Gud inte skapade ett bättre universum besvaras med att Gud visst har skapat ett bättre universum – och inte bara ett utan många!

Men låt oss hålla oss till det som ändå är huvudfrågan, den existentiella grundfrågan: varför finns det något (kontingent) överhuvudtaget? O'Connor argumenterar för att den modala skepticism som har riktats mot denna fråga är oberättigad. Till skillnad från Hume, Kant, Quine och många andra menar han att metafysisk nödvändighet är ett respektabelt begrepp och att den existentiella grundfrågan motiverar oss att postulera ett ting som verkligen omfattas av detta begrepp. Här finns det många guldgrubbor, tycks det mig, även om en del av dem tyvärr fastnar i maskineriet. Ett avgörande problem handlar om den princip som på svenska kan kallas den tillräckliga grundens princip (PSR, *the Principle of Sufficient Reason*). Denna princip, som enkelt uttryckt säger att varje faktum har en förklaring, vill O'Connor uttryckligen inte använda sig av (s. 80). Problemet är bara att någon form av PSR ofta ses som en nödvändig del i kontingensargumentet för Guds existens, ty om *varje* faktum har en förklaring måste ju även det faktum att något (kontingent) alls existerar ha en förklaring. Men O'Connor vill alltså inte ha med denna princip att göra. Hans avståndstagande är i och för sig förståeligt; PSR får bl.a. problem att förklara kvantvärldens till synes indeterministiska fenomen. Samtidigt menar han att den existentiella grundfrågan motiverar oss att postulera en nödvändigt existerande skapare av kontingenta ting. Men vad är det som motiverar oss om vi inte åtminstone tror att PSR gäller i de flesta fall? O'Connor verkar snarare vilja framhålla den epistemologiska fördelen i ett metafysiskt schema som är kapabelt att besvara vår existentiella grundfråga framför sådana scheman som är oförmögna därtill. Men detta att kunna besvara den existentiella grundfrågan är ju bara en fördel om den ultimata förklaring som ges är *sann*, och vad ska motivera oss att tro att den är sann om vi inte vågar tro på någon form av PSR? Den här epistemologiska tomgången blir extra märklig när O'Connor i sista kapitlet (när han laborerar med sin teistiska mångvärldshypotes) talar om vädan av att ge upp "the assumption (leading to the concept of necessary being) that the existence of anything requires an explanation, as a matter of metaphysical necessity" (s. 142). Men vad är detta antagande om inte PSR (och dessutom PSR i en extra sträng formulering)?

O'Connors bok består av två delar. Den som inte har ett specialintresse i den modala epistemologins något

ogästvänliga ödemarker torde inte ha någon glädje av den första delen. Mycket mer spännande blir det i del två, där kontingensargumentet tar form. I takt med att multiversumhypotesen växer fram kan metafysiken kännas övermäktig, men även här finns det saker att tänka på. Inte minst när O'Connor reder ut vilka de teologiska konsekvenserna blir av att "dehellenisera" den kristna teologin, vilket vissa anti-ontologiska krafter verkar vilja göra.

Martin Lembke
Doktorand, Lund

Kai Nielsen och D. Z. Phillips (m. fl.): *Wittgensteinian Fideism?* (London: SCM Press, 2005). xi + 383 sid.

Det finns riktningar inom religionsfilosofi som nästan alla som är aktiva inom fältet känner till och har en bestämd uppfattning om. D. Z. Phillips religionsfilosofiska position är en sådan riktning. Influerad av den senare Ludwig Wittgensteins filosofi har Phillips i drygt 40 år (fram till sin död 2006) genom ett otal publikationer försökt visa på ett alternativt sätt att analysera och förstå religion. Hans position är omdiskuterad. Diskussionen har bland annat kommit att handla om huruvida den innebär ett slags fideism, ett sätt att skydda religionen från rationell prövning. Genom en numera klassisk artikel från 1967 av Kai Nielsen infördes begreppet Wittgensteiniansk fideism för att beteckna och karakterisera den position som Phillips och andra verkar omfatta.

I boken *Wittgensteinian Fideism?* möts Nielsen och Phillips för att diskutera Wittgensteiniansk religionsfilosofi och fideism. Boken består främst av nyskrivna bidrag från en konferens vid Claremont Graduate University 2003. Det faktum att vissa av texterna har publicerats tidigare är inte någon nackdel då det erbjuder läsaren möjlighet att ta del av debattens gång och utveckling. Boken är indelad i fyra sektioner med varsin inriktning, ofta med två texter vardera av Nielsen och Phillips per sektion. Förutom texter av Nielsen och Phillips finns även bidrag av Béla Szabados, Nancy Bauer och Stephen Mulhall.

Första sektionen inleds med Niensens "Wittgensteinian fideism" (1967) och Phillips "Wittgenstein and religion: Some fashionable criticism" (1986). Det sägs ofta att första intrycket består, och i Phillips fall tycks det vara fallet. Mycket av den kritik som har riktats mot hans position genom åren har varit sig lik. Phillips har då och då besvarat kritiken och, enligt min mening, lyckats visa att många av invändningarna avser en position han inte omfattar. Han betonar till exempel att hans position inte innebär att religion är en helt separat sfär, att enbart de troende kan förstå innebörden av religiös tro eller att religiös tro inte kan ifrågasättas; enligt Phil-